

Frica de natură și colaborarea cu natura

Simona Munteanu

Janeta Ciocan

Résumé

Les auteurs font une enquête sur les moments les plus importants de la vie des communautés traditionnelles où le sentiment de la peur apparaît et se manifeste sous différentes hypostases, de même que les modalités par lesquelles les membres du village essaient de la dominer.

Également on décrit, brièvement, quelques moyens par lesquels on essayait d'appriivoiser les forces de la nature, les méthodes qui ont été conçues pour faire de la communication un moyen efficace de collaborer avec la nature dominée et gouvernée par la divinité.

Mots clé : La peur, la nature, les rites, le paysan, la foie

Din timpuri străvechi a existat o teama față de mediul înconjurător întrucât, nu o dată, pământul s-a cutremurat, a “înghițit” oameni, a distrus ceea ce omul a clădit cu multă trudă; adesea cerurile s-au revărsat, apele au provocat dezastre, au măturat totul în calea lor, au înecat oameni și animale...

Nu este de mirare că experiența sau experiențele din vechime sau din zilele noastre îi înspăimântă pe locuitorii din vecinătatea vulcanilor, pe cei din zonele cu frecvente mișcări tectonice, pe cei a căror locuințe au fost construite în albia majoră a apelor curgătoare, care se revarsă cu o ritmicitate aproape matematică “ori de câte ori vrea Cel de Sus”. Frica de cer și pământ, de forțele naturii, de fiare, demoni sau spirite este un element constant al culturii noastre arhaice, tradiționale dar și al celei moderne.

Toate aceste elemente au determinat o mai atentă preocupare a țăranului român în legătură cu amplasarea și construirea gospodăriei sale, în funcție și de factorii de mediu a căror vitregie a încercat să o evite. Alegerii locului de casă i se acorda o atenție deosebită, țăranul satului tradițional trebuind să urmeze întru totul normele impuse de comunitate. Factorii de natură magico-religioasă aveau o importanță covârșitoare pentru durabilitatea și stabilitatea construcției. Vechea credință potrivit căreia ridicarea unei noi construcții cerea un sacrificiu, în vederea dăinuirii sale peste vremuri, se mai păstrează și în zilele noastre. Aceste străvechi ritualuri aveau darul de a îndupleca divinitatea pentru a acționa în vederea curățirii locului prin alungarea spiritelor malefice ce ar fi putut afecta

construcția. Obiceiul sacrificiului animal (de obicei o pasăre sau numai capul îngropat sub talpa casei), perpetuat peste veacuri pentru temeinicia unei noi zidiri, este păstrat și înfăptuit cu o relativă discreție chiar și în zilele noastre. Că astfel de practici erau ceva normal înainte o demonstrează resturile aflate în fundația a numeroase case monument strămutate în muzeele în aer liber din România, case ce provin din secolele XVII, XVIII, ȘI XIX. La multe dintre acestea, sub talpa casei în locul unde urma să fie amplasată ușa de intrare în casă, s-au găsit câte un cap de găină sau chiar scheletul întregii păsări, uneori cu o monedă alături. În cercetările noastre din Țara Lăpușului, Țara Chioarului și Țara Maramureșului acest ritual era practicat cu regularitate la ridicarea unei noi case până prin deceniile șase-șapte ale secolului trecut. Am asistat chiar la astfel de practici când, după săparea fundației, stăpânul viitoarei construcții tăia o găină, obligatoriu neagră, a cărui sânge era lăsat în fundație și tot acolo se lăsa și capul acesteia. Din găina respectivă se prepara o masă pentru echipa de muncitori care urma să ridice casa. În zilele noastre a apărut “jena” bătrânilor față de cei tineri de a nu fi luați în derâdere. Am întâlnit vârstnici care și-au mărturisit rezerva de a spune, a mărturisi sau de a ne informa asupra motivației păstrării acestui obicei. Un informator bătrân din Munții Apuseni, ne spunea: “nu-mi place să râdă cineva de mine, mai bine cred ce cred eu și alții să creadă ce vor ei să creadă”. Cu toate acestea, în multe sate se mai practică acest lucru, fără însă a fi mărturisit, sau există sub motivația „așa s-a făcut din totdeauna”.

Numeroase obiceiuri tradiționale, cu o puternică încărcătură magică, confirmă dorința omului de a coopera cu natura în mijlocul căreia trăiește. Astfel credința în “ceasul bun” și “ceasul rău”, ziua în care e bine sau, dimpotrivă, nu e bine să începi un lucru sau să porcezi la drum, „locurile bune” sau “locurile rele”, bânuite de forțele malefice (diavol, năluci, stigoii, uriași), locuri în care s-au petrecut fapte care nu intrau în normalitate, cum ar fi crimele sau locurile însemnate de forțele majore ale naturii (locurile trăznite), sunt doar câteva din practicile perpetuate peste veacuri și care reflectă legătura intrinsecă și nemijlocită dintre om și spațiu; acel spațiu care include sacrul și profanul deopotrivă, locul unde se poate dăinui o biserică sau construi un cimitir, locul unde se poate ridica o casă, o gospodărie, un sat. Comunitatea rurală, care cuprindea întreaga colectivitate umană, reprezenta un sistem social în care factorul uman (oameni de toate vârstele și categoriile sociale) funcționa într-un cadru și după anumite norme bine definite. Într-o discuție cu același informator, trecut de 85 de ani, din M-ții Apuseni, comuna Mărișel, jud. Cluj am aflat că acesta și-a „răscumpărat”, bineînțeles simbolic, locul pe care și-a ridicat casa, de la „forțele naturii” în stăpânirea cărora era pământul, pentru a putea, mai apoi, bate țarușul care fixa locul vetrei, loc ce devenea „sacru”, ocrotit de cer.

Despre Meșterul Manole s-a scris mult în literatura de specialitate iar exemplul acestuia rămâne de referință pentru gândirea arhaică a modelului

“reuşitei”. Este vorba de credinţa potrivit căreia nimic nu se realizează fără un sacrificiu. Experienţa milenară l-a învăţat pe om faptul că fără o colaborare strânsă cu natura şi o acceptare reciprocă, nimic durabil nu se poate înfăptui. Motivul sacrificiului animal reprezintă o strategie comportamentală fundamentală în cadrul convieţuirii sale cu natura.

Nici ideologia socialistă şi nici cea comunistă, care au încercat „formarea omului nou” nu au reuşit să dezrădăcineze gândirea tradiţională a ţăranului roman, care şi-a menţinut obiceiurile strămoşeşti prin respectarea unor practici cu semnificaţii precise, de frica unor catastrofe naturale.

Dacă sistematizarea contemporană îi obligă pe membrii unei colectivităţi să respecte anumite norme referitoare la amplasarea construcţiilor (alinieri, orientare, distanţă faţă de vecinătăţi, diverse avize şi aprobări etc.) şi chiar a tehnicilor de construcţie, în satul tradiţional ţăranul avea libertatea de a-şi alege singur locul ridicării unei gospodării, materialele şi tehnicile de construcţie, în funcţie de normele şi experienţa moştenite din moşi-strămoşi. Ţăranul român a simţit că face parte din spaţiul în care a trăit şi de care nu s-a rupt niciodată, acest spaţiu ajungând să facă parte din fiinţa sa. El cunoştea tainele naturii, timpul când era bine să tai lemnul din pădure, modul de prelucrare a materiilor prime; toate se făceau la timpul lor şi numai după regulile precise şi verificate în timp. Această înfrăţire, intimitate şi solidaritate a omului cu natura şi cosmosul, toate aceste credinţe strămoşeşti sunt reflectate de bogăţia folclorului nostru, care abundă în poveşti, basme, proverbe, zicători populare, care ne vorbesc despre relaţia omului cu Dumnezeu, cu îngerii păzitori, cu spiritele sau fiarele pădurii, cu ştima apelor etc., entităţi pe care ţăranul le înţelegea şi le respecta pentru o convieţuire armonioasă.

Basmele populare româneşti, asemenea celor din patrimoniul universal, urmăresc lupta dintre forţele răului şi cele ale binelui, reflectând mentalitatea poporului transmisă nouă prin cuvânt. În basmele populare natura este de partea eroului pozitiv, sprijinindu-l prin ajutorul acordat sub forma unor fapte fermecate ale naturii sau de forţele pozitive ale mediului înconjurător (timpul senin, apele liniştite, vânturile bune). În credinţele populare forţele răului sunt stihiile dezlănţuite ale naturii. Singura posibilitate a omului de a scăpa de dezastrele cauzate de forţele malefice o reprezenta rugăciunea şi credinţa în Dumnezeu, valori morale care l-au însoţit pe tot parcursul vieţii sale.

Trebuie să subliniem respectul şi preţuirea pe care omul satului tradiţional o avea faţă de elementele naturii - apă, foc, vânt, trăsnet etc., considerând că toate acestea au o logică a lor în ordinea cosmică şi că toate au fost lăsate de Dumnezeu pe Pământ spre binele şi în folosul omului. Să amintim că după Bobotează, timp de două săptămâni, ţărâncile nu spalau albituri pentru ca apele sfinţite să rămână pure.

De asemenea grija deosebită faţă de foc este bine cunoscută, acel respect

față de „focul viu”, de unde și proverbul “să nu te joci cu focul”. “Focul viu” sau “focul veșnic” se aprindea în ajunul sau în ziua Sfântului Gheorghe sau odată cu urcarea oilor la stânele din munți. Cei prezenți săreau peste foc și uneori treceau și animalele și stupii pentru a-i feri de boli. Focul nu trebuie blestemat, pentru că îl blestemi pe Dumnezeu. Focul este sacru și are darul de a purifica sufletele noastre când vor ajunge la dreapta Judecată. Având origine divină, asupra lui sunt foarte multe interdicții: nu este voie să se scuipe în el pentru că “este obrazul lui Dumnezeu”. De asemenea sunt o serie de interdicții legate de zilele săptămânii, care au anumite funcții apotropaice, ce trebuie respectate cu sfințenie. Este asemănat cu un înger cu multe aripi, Îngerul pământului, fără de care lumea nu ar exista. Peste noapte focul “dormea” învelit cu grijă în vatră.

Blestemele la adresa elementelor naturii aduceau după ele nenorociri dezlănțuite de Dumnezeu pentru a pedepsi nerespectarea legilor nescrise ale firii. În comunitățile tradiționale cei care aveau „gura slobodă” – înjurau și blestemau fără a-și face probleme - erau oarecum marginalizați. Erau oameni cu care nu era bine „să te ai”(să ai legături prea strânse) că erau ai „necuratului”. Și necunoscuților li se atrăgea atenția să se țină departe de o astfel de persoană. Dar se mai credea cu tărie că toate aceste blesteme pe care le profera, la un moment dat se întorc împotriva acestuia: „că Dumnezeu te lasă până într-o vreme, da se satură și El”, după cum ne spunea o informatoare din Cupșeni-Țara Lăpușului.

Apropierea de Dumnezeu , dar și de Sfinții trimiși de Atotputernicul i-au dat încredere, i-au dat siguranța că nu este singur în fața naturii copleșitoare. Aceste divinități atât de respectate, la care apela țăranul din satul tradițional aduceau liniștea și dădeau speranța întregii comunități. De aici și respectarea cu sfințenie a sărbătorilor închinare acestor făpturi ale cosmosului, trimise de Divinitate să le apere casa, familia, gospodăria, dar și animalele și pământul care le asigurau existența.

Țăranul satului tradițional avea o gândire magico-religioasă; el credea în Dumnezeu, care i-a dat viață, are grijă de el, se interesează continuu de ceea ce se întâmplă în lume. Multe legende populare ne prezintă un Dumnezeu asemănător firii umane. El se plimbă, adesea însoțit de Sf. Petru, printre oameni pentru a le cunoaște bucuriile și necazurile, răsplătește sau pedepsește după caz. Dar, țăranul credea și practica și unele ritualuri magice, care urmau să-i asigure protecție. Amintim ritualurile legate de îndepărtarea duhurilor rele, a strigoilor sau a unor boli, ritualurilor pentru îndepărtarea fenomenelor ce aduceau dezastre, ritualuri pentru aducerea ploii, atât de necesară agriculturii, sau ritualuri pentru înlăturarea fenomenelor aducătoare de dezastre, inundații, incendii, secetă.

Astfel, în toate zonele României, și azi se crede că Sf. Ilie, în ajunul zilei de 20 iulie, trimite ploaia atât de așteptată în luna lui cuptor. Sfântul Ilie, stăpânul tunetelor și fulgerelor, este un simbol al divinității, temut, dar și foarte respectat în satul tradițional, care putea, prin atributele cu care a fost investit, să reverse pe

pământ, în ajunul și în ziua de 20 iulie mari nenorociri (furtuni, ploi abundente, trăznete, grindină), fenomene ce puteau afecta bunul mers al comunității. După 40 de ani, ispășindu-și păcatul de a-și fi omorât părinții, este urcat la cer de către Dumnezeu, dându-i-se un loc printre sfinți, un car de foc, tras de cai înaripați și un bici de foc cu care gonește ceata de draci, care l-au îndemnat să devină criminal. Astfel trăznetul lovește diavolii, care încearcă să se ascundă pe pământ, sub streășina caselor, în turlile bisericilor sau în trupurile animalelor de casă (pisici, câini). Pentru a-i lua din forță și putere, Dumnezeu a hotărât să-i ia mâna dreaptă și piciorul drept, i-a diminuat auzul și l-a lăsat fără un ochi. În plimbările lui pe bolta cerească, Sfântul Ilie este ajutat de alte divinități solare (surori și frați – Panteliile, Păliile, Pârliile), care, dacă nu li se respectau zilele (13 – 27 iulie) prin tot felul de interdicții, se răzburau, trimițând arșiță, incendii, pârjol.

O serie de entități ale apelor le găsim în Panteonul mitologic popular românesc. Apa este în miturile cosmogonice unul dintre cele patru elemente pe care s-a clădit viața. De aceea acest element existențial, plin de semnificații și simboluri îl vom găsi în tradițiile și spiritualitatea noastră românească.

O parte din aceste spirite ale apelor au un caracter malefic, inspirând frică, dar și respect față de importanța și puterea apei pentru o existență continuă și în același timp prosperă a comunității. Spiritele apei, numite de oameni „Știma apelor” și care de obicei sunt entități feminine, prin dansuri și cântece, căutau să atragă bărbații tineri în mrejele lor cu scopul de a-i îneca pentru a le ține sufletele, captive pentru totdeauna, în adâncurile apelor.

În ritual magic de oprire a ploilor dezlănțuite, o găsim pe Muma Apei sau Muma Ploii, entitate ce făcea parte din ritualul Paparudelor. În perioadele de ploi torențiale, când casele și terenurile agricole ale satului erau amenințate de inundații, se apela la Muma Ploii. Fetele și femeile comunității modelau, în vecinătatea unei fântâni, două chipuri din lut, unul de bărbat, altul de femeie. Cel de bărbat îl reprezenta pe Tatăl Soarelui, iar cel de femeie pe Muma Ploii. Cea din urmă era îngropată, cu tot ceremonialul unei înmormântări, în vederea îngropării ploilor.

La polul opus sunt riturile împotriva secetei. Dacă vremea era secetoasă, se proceda invers, fiind îngropat Tatăl Soarelui, pentru a opri seceta, apelându-se, de data aceasta, la zeitatea ploii, invocată de ceata Paparudei. La origine, Paparuda era o creație mitică, combinând elemente magice și religioase în vederea dezlegării ploii. Este o manifestare de magie la care participa de obicei întreaga comunitate afectată. Imitarea ploii, printr-o magie prin analogie, avea darul de a porni ploaia. Prin importanța de care se bucură, Paparuda a ajuns să aibă o zi a ei, Ziua de Paparudă, asemeni zilelor Sfinților, fiind respectată ca și toate celelalte sărbători. La început, ritualul a fost practicat de copii, rolul principal deținându-l o fată tânără pură, ce se identifica cu personajul sfânt, cu „Sfânta care diriguiește ploile”, „care urnește norii” sau „cea care spune ploii ca să vie”.

În Noaptea Sfântului Andrei, 29 spre 30 noiembrie, granițele dintre lumi se intersectează, entitățile pozitive și cele malefice putând să călătorească între cele două târâmuri. Astfel se credea că în această noapte își făceau apariția spiritele negative, moroi și strigoi, oamenii fiind obligați să apeleze la practici magice, care aveau darul de a-i proteja. Se cunoștea puterea magică a usturoiului cu care se frecau tocurele ușilor, ferestrelor, iar țăranul mânca și își ungea corpul cu această plantă. Strigoi, care umblau să fure mana vacilor, rodul livezilor, dar și mințile oamenilor, erau îndepărtați prin aceste ritualuri magice. Cei 12 căței de usturoi se tăiau pe jumătate, iar în interiorul fiecărei jumătăți se creta simbolul Crucii. Amintim și obiceiul de a pune pe tocul ferestrei câte o căpățână de usturoi, tot cu scopul de a îndepărta energiile negative, care ar putea atinge casa și pe locuitorii ei. Unele unelte din gospodărie (limbile melițelor) ar fi putut fi folosite drept arme în luptele duse de aceste spirite malefice și de aceea trebuiau ascunse. Dar, noaptea aceasta putea fi folosită și pentru a face previziuni legate de viitorul recoltelor. Se puneau într-un blid cu apă semințe de grâu, porumb, cânepă și după cum germinau până la Sf. Nicolae era și recolta din anul care venea. Previziunile se făceau și în ce privește căsătoria fetelor. Prin diferite vrăji și practici ele încearcă să-și afle destinul, când și cu cine se vor mărita, cum va arăta fizic și moral cel ce le era ursit a fi soț. Privind cu atenție putem observa că multe dintre aceste credințe se regăsesc în noaptea de anul nou și astfel avem confirmarea că în timpurile străvechi în această perioadă a anului, strămoșii noștri, dacii, așteptau venirea noului an.

O funcție apotropaică avea și Dansul Călușarilor, care alunga forțele malefice, iar ritualul în sine avea scopul de a apăra oamenii, animalele, dar și recoltele de acțiunile răuvoitoare ale Rusaliilor, aceste spirite fantastice, malefice, zâne ale apelor, care, în tradiția populară, încep să bântuie din a 25-a zi după Sfintele Paști. Dansul Călușarilor avea și menirea de a vindeca bolile. Se credea că dansatorii aveau puterea de a îndepărta bolile cronice, folosindu-se de un anumit ritual. Bolnavul era așezat pe pământ, iar Călușarii începeau dansul cu săriturile specifice. La un moment dat se opreau și unul după altul călcau bolnavul de la cap până la picioare. Ca un ultim act îi șopteau ceva la ureche, folosindu-se de anumite cuvinte, numai de ei știute, care aveau darul de a face ca boala să părăsească corpul celui bolnav. Acest dans de frăție magică a inițiaților, după un ritual strict, avea puterea de a lupta împotriva forțelor malefice, apărând colectivitatea, dându-le speranță și bunăstare.

Revenind la noțiunile de frică și colaborare cu Cerul, credem că este edificatoare atitudinea omului pe furtună, în timp ce trăznește, când furia naturii se dezlănțuie, atunci când primejdia este iminentă. Atunci omul se grăbește să-și facă cruce cu limba în gură, rostește în tăcere rugăciuni prin care cere ocrotire și sprijin. Simțindu-se neputincioși cer apărare pentru ei, pentru copii, familie, animale, ogor și casă. Casa este acel spațiu sfânt în care omul vine pe lume și din

care pleacă de pe lume, locul în care se găsește patul de naștere, de nuntă și de moarte, spațiul sfințit anual de preot prin stropire cu agheasmă și rugăciuni.

Să nu uităm de teama locuitorilor din zonele seismice. Cutremurul, acest simbol asociat sfârșitului lumii și care aducea după el inundații, incendii, se credea că era cauzat de lipsa de credință a oamenilor. El era văzut ca un avertisment trimis de divinitate omenirii, care a luat-o pe un drum greșit. Conștientizarea răului și îndreptarea lui putea salva Pământul de la prăbușire. Imaginile eclipselor de soare sau de lună, precum și apariția cometelor erau înțelese ca un semn al sfârșitului lumii.

Subiectul nostru presupune câteva precizări. Frica poate genera ascultare și colaborare, dar o colaborare cu adevărat trainică și eficientă este mai degrabă generată de afectivitate, de înțelegere și de prietenie.

Teama sau frica este un element care spune multe despre cunoștințele și credințele omului în legătură cu integrarea sa în natură, despre curajul de acțiune sau despre respectul datorat acesteia, despre normele și cutumele care trebuiau respectate pentru o bună conviețuire, despre acceptarea reciprocă.

Ca o concluzie, putem afirma că în concepția satului tradițional dezastrele naturale au trecut din sfera științifică, ele producându-se după voința divină și astfel marile nenorociri și suferințe produse de aceste cataclisme fac posibilă apropierea omului de Dumnezeu. Chiar și atunci când deznădejdea l-a copleșit, țăranul român nu s-a lepădat de credință, din contră, suferința l-a șlefuit, dându-i puterea să depășească momentul.

Bibliografie

- Artur Gorovei - *Credințe și superstiții ale poporului român*, București, 1995
- Romulus Vulcănescu - *Mitologie română*, București, 1987
- Ion Ghinoiu - *Obiceiuri populare de peste an*, București, 1997
- Ion Ghinoiu - *Sărbători și obiceiuri românești*, Ed. Elion, București, 2002
- Ivan Evseev - *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, 1998
- Mircea Eliade - *Sacrul și profanul*, București, 1992
- Traian Herseni - *Forme stăvechi de cultură populară românească*, București, 1977
- Jean Chevalier, Alain Gheerbrant - *Dicționar de simboluri*, București, 1995
- I.A.Candrea - *Folclorul medical român comparat*, Ed. Polirom, Iași, 1999
- Antoneta Olteanu - *Ipostaze ale maleficului în medicina magică*, București, 1997
- Mircea Eliade - *De la Zalmoxis la Gengis-han*, Ed științifică și enciclopedică, București, 1980
- Victor Kernbach - *Dicționar de mitologie generală*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1989
- Elena Niculiță - Voronca - *Datinile și tradițiile poporului român adunate și așezate în ordine mitologică* – vol I, II, ed Polirom, Iași, 1998
- Tudor Pamfile - *Sărbătorile de vară la români*, București, 1910
- D.A. Vasiliu - *Focul viu, Studii de folclor*, Casa școalelor, București, 1943
- Mihai Coman - *Studii de mitologie*, Ed. Nemira, București, 2009